

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 01.12.2018
Kabul Tarihi / Date Accepted : 25.12.2018
Yayın Tarihi / Date Published : 31.12.2018
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Güz / Autumn

Zühd/Sûf Hareketinden İslam'ın Ana Akım 3T Eğilimlerine Zühd Çağının (M. 610-710) Teo-Stratejisi*

Dr. Öğrt. Üyesi Mustafa ALTUNKAYA**

Anahtar Kelimeler:

Medine Ekolü
3T Eğilimleri
Tesennün,
Teşeyyü'
Sûf Hareketi
İslam Birliği

ÖZ

İslam'ın ilk yüzyılına zuhd çağı adı verilir. İsa'dan sonra 610-710 dönemleri sosyo-ekonomik, politik ve teo-stratejik olarak analiz edilmeyi beklemektedir. İslam'ın ilk yüzyılına inşa eden en önemli fikir, Medine Okulu olarak adlandırılan Medine düşüncesidir. Bugüne dek kırılmalara uğramış olan İslami ana akımlar (3T / Tesennün-Tasavvuf-Teşeyyü') bir şekilde Medine zühd hareketi fikrine dayanmaktadır. Resûl-i Ekrem'in yaşam biçimini yansıtan bu okul Medine'de kuruldu. Başlangıçta İslam'ın değerlerini küfür ve şirk karşısında savundu. Fakat sonra, dünyevileşme realitesiyle bu hareket içyapıya döndü ve zühd gerçeğini ihya etti. Medine ekolünün öncü isimleri arasında Bilal (ö. 640), İbn Mesud (ö. 650), Ebuzer (ö. 652), Ammar (ö. 657), Ali (ö. 661), İbn Ebubekir (ö. 658), İbn Ömer (ö. 693) vardı. Muaviye (ö. 681) Hasan (ö. 669) ile yaptığı anlaşmaya uymadı. Bu nedenle Medine Ekolü Yezid'e (ö. 683) biat etmeyi reddetti. Akabinde veliaht prens Yezid öncü isimlerin zorla biat etmeleri aksi halde öldürülmeleri emrini verdi. İbn Zübeyir ve Hüseyin bir gece vakti Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktılar. Bu değerlere bağlılık ve zühd tutumu, kısa vadede Harre vakası (M. 683) ile Kâbe işgali (M. 687) gibi iki elem verici hadiseye sebebiyet verecek ve adeta İslâm tarihinin seyrini değiştirecekti. Osman (r) ve Ali (r)'nin ölümüyle sonuçlanan acı hadiselerin akabinde başarısız gibi görülen Medine ekolünün, uzun vadede başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü İslam tarihinde hilafetin saltanata dönüştüğü iktidarlara karşı zühd çağı değerleri ve hukukun üstünlüğü savunulmuş, dünyevî eğilimlerle iktidar olmak gayr-ı meşru ilan edilmiştir. Tarih boyu İslam'ın Tesennün, Teşeyyü' ve Tasavvuf (3T) eğilimleri bu hususta görüş birliği içinde olmuşlardır. Bu çalışma ile İslam'ın ilk yüzyılında aynı ruh köküne sahip 3T hareketlerinin günümüzde ayrışma içinde oldukları yanılmamasını teo-stratejik olarak analiz etmeye çalışacağız.

From the Zuhd/Sûf Movement to the Main Current 3T Tendencies of Islam The Teo-Strategy of the Zuhd Era (AC. 610-710)

Keywords:

Medina School
3T Trends
Confirmation
Solidarity
Sufism
Islamic Union

ABSTRACT

The first century of Islam is called the age of zuhd. After Jesus, 610-710 periods are waiting to be analyzed socio-economic, political and teo-strategic. The most important idea that built the first century of Islam is the Medina thought which is called Medina School. The Islamic main currents (3T / Tesennun-Tasavvuf-Teşeyyü), which have been decomposed to date, somehow base themselves on the idea of the medina zühd movement. This school, which reflects the way of life of the Messenger of God, was formed in Medina. Initially defended the values of Islam against denial and discourse. But then, with the fact of the secularization, this movement turned to the inner structure and revived the reality of zühd. Among the leading names of the Medina school were Bilal (d. 640), Ibn Masud (d. 650), Ebuzer (d. 652), Ammar (d. 657), Ali (d. 661), Ibn Ebubekir (d. 658), Ibn Omar (d. 693). Then the crown prince Prince Yezid ordered the pioneers to forcibly swear that they would be killed.

* Bu makale, Kudüs Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

** İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, mustafa.altunkaya@inonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8241-129X>

Altunkaya, M.. (2018) Zühd/Sûf Hareketinden İslam'ın Ana Akım 3T Eğilimlerine Zühd Çağının (M. 610-710) Teo-Stratejisi . *Academic Knowledge*, 1(1), 19-35.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ak> | <mailto:academic.knowledge@yandex.com>

Ibn Zubayir and Hussein departed from Medina for Mecca. Commitment to these values and zühd attitude would lead to two critical events such as the Harre case (AC. 683) and the invasion of the Kaaba (AC. 687) in the short term and would change the course of Islam history. It is possible to say that Medina school, which seems to be unsuccessful in the aftermath of the painful events that resulted in the death of Osman (r) and Ali (r), has been successful in the long term. Because the values of zuhd age and the rule of law have been defended against the rulings in which the caliphate transformed into sultanate in Islamic history, to be ruled by world tendencies is declared legitimate. With this study, we will try to analyze the illusion of 3T movements which have the same spirit root in the first century of Islam as in the first century.

1. GİRİŞ

İslâm'ın günümüze kadar gelen 3T/Teşeyyü'-Tasavvuf-Tesennün akımlarının kökeni meselesi, Mezhepler Tarihi'nin konusu olmakla birlikte tasavvuf tarihi açısından önemli detaylar içermektedir. Burada sûf hareketi bağlamında farklı okumalar yapmaya, eğilimlerin ayrılış noktalarını anlamaya ve günümüz koşullarında yorumlamaya çalışacağız.

Çok eski bir nebevî geleneği ifade eden zühd hareketi, bütün nebevî tecrübelerde var olan tevhidi bir tutum ve ahlâk tarzı olmuştur. Zühd kavramı da Hz. Peygamber ve sahabe döneminde İslâm'ın ilk yüzyılının değerlerini belirleyen bir konumdaydı. Hilafetin başkentinin Medine'den Kûfe'ye intikali ile birlikte zühd hareketinin de zaman/mekân parametreleri ve yeni yile Kûfe ekolüne dönüşmesi

1.1. Ehl-i Sünnet Kavramı ve Tesennün Ana Akımı

Ehl-i Sünnet Hz. Peygamber ile ashabının yolunu benimseyenler anlamında bir tabirdir. Burada sünnetten maksat, Hz. Peygamber'in yolu, sonraki kuşaklara bıraktığı mirası ve yaşam tarzıdır. Cemaat ise Müslüman kamuoyunu, Müslümanların genel görüşünü, kanaat sahibi rasihun âlimleri veya vahyin ilk muhatapları olan sahabe topluluğunun icmanını ifade eder.

Gerek Kur'ân'da gerekse erken dönem hadis kaynaklarında ehl-i sünnet tabiri görülmez. Ancak ayrı ayrı sünnet ve cemaat kelimeleri vardır. Sözelimi sünnet, ayette¹ "sünnetü'l-evvelîn/öncekilerin geleneği" şeklinde geçmekte ve yol, yöntem manasına kullanılmaktadır.

Hadislerde Allah'ın elinin cemaat üzerinde olduğu² kendisinden sonra pek çok ayrılığın vuku bulacağı, bu dönemde müminlerin sünnete sarılmaları gerektiği öğütlenmiştir. Bazı eserlerde Hz. Peygamber'e nisbet edilmiş olarak ehl-i sünnet tabirine rastlanmaktadır. Buna göre Resûl-i Ekrem her emîrin arkasında namazı, cihadı ve ehl-i kiblede vefat eden herkesin cenaze namazını kılmayı ehl-i sünnetin üç esası olarak göstermiştir, ehl-i sünnet'in kurtuluşa ereceğini söylemiştir. Ehl-i sünnet'e bağlı olanlara "Sünnî" denir. Darimi'ye göre ilk defa bu tabiri Hasan-ı Basrî kullanmıştır³.

Tesennün ise, tefauul babından daha çok sünnileşme veya sünniliği kuşanma manalarını verir. Buna göre bir kimsenin hem sünnete tabi olması ve Hz. Peygamber ile sahabesinin yaşadığı gibi yaşaması hem de nebevî sünnete en yakın konumda bulunan Hz. Ali ve beraberindeki sahabeden yana tavır koyması mümkündür, belki bu bir zorunluluktur. Sözlük anlamları dikkate alındığında tarihimizin seyrini etkileyen "3 tarz-ı temayül"ün yani

¹ Enfal, 8/38; Hicr, 15/13; Kehf, 18/55.

² İmam Tirmizi, *Sünen*, Fiten, Hadis no. 7.

³ Yusuf Şevki Yavuz, "ehlisünnet", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 525-530

Tesennün, Teşeyyü' ve Tasavvuf eğilimlerinin aynı kaynak ekolde (Medine zühhd ekolü) birleştikleri söylenebilir.

Sözgelimi Tasavvufun kurucusu olarak anılmayı hak eden⁴ Hasan-ı Basrî (ö. 728), Ehl-i Sünnet ve Tesennün için adeta bir simge olarak kabul edilen Hz. Ebubekir'in oğlu Muhammed (ö. 658) ve Teşeyyü' için imamet ve velayetin serçeşmesi Hz. Ali (ö. 661) ve oğulları Hasan (ö. 676) ve Hüseyin (ö. 681)'in tamamının ortak özellikleri aynı ekolden yetişmeleri, Medine ekolünün en önemli ismi Hz. Ali'nin öğrencisi olmalarıydı. Hz. Ebubekir (ö. 634)'in oğlu Muhammed, Hz. Ali'nin en iyi öğrencilerindendi, ona bağlılık ve düşkünlüğünden dolayı da Hz. Ali onu Mısır valisi tayin ettiği sırada yolda Kahire'de Şam yönetimi tarafından suikast ile şehid edilmişti⁵.

1.2. Şia ve Teşeyyü' Kavramı

İbn Haldun'a göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen çeşitli gruplara da "Şiatu Ali" denir⁶. Sözlükte desteklemek; tabi olmak" anlamına gelen şî kelimesi "taftar, destekçi grup" mânasına gelir. Rağıb el-İsfehânî'ye göre şîa terim olarak Resûl-i Ekrem'in vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun evlâdından kimselere intikalini savunan grupları ifade eder. Teşeyyü' ise daha çok bu fikri savunmak, fikrin taraftarlığını yapmak demektir. Dolayısıyla bir kimse sözgelimi Hasan-ı Basrî (ö. 728), hem Hz. Ali yanlısı olup, onunla birlikte bütün savaşlarda bulunmuş hem de Peygamber sünnetine hassasiyetle bağlı kalarak sünneti kuşanmış ve sünni ve mutasavvıf nisbesiyle anılmıştır.

Fakat siyasi olarak bu isimlendirmelerin ortaya çıkışı ile birlikte kavramlar arasında bir çekişme de belirmeye başlamıştır. Genel kabule göre, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yönetimi kimin üstleneceği konusunda belirleyici bir nas bulunmadığından, ensarla muhacirler bu hususta görüş ayrılığına düşmüşler, Hâşimîler ve diğer Ali taraftarları, imâmeti bir miras gibi kabul ederek Resûlullah'a haleflik etmenin kendi hakları olduğunu savunmuşlardır⁷.

1.3. Sûf Hareketi ve Tasavvuf Kavramı

Tasavvuf'a gelince bu kelime de ilk defa Hz. Ali'nin öğrencisi Hasan-ı Basrî (ö. 728) tarafından kullanılmış, pahalı ve lüks ipek elbiseler giyinen riyakâr, mutraf kesimlere tepki olarak yün giyinenler için kullanılmıştır. Binaenaleyh Miladi 16. yüzyıla kadar bir kimse sûfi ise mutlaka ehlisünneti ve aynı zamanda ehlibeyt taraftarıydı⁸. Ne olduysa 16. Yüzyıldan itibaren oldu ve sözkonusu eğilimler (Teşeyyü'-Tasavvuf-Tesennün) ortodoksileşerek zamanla gücün ideolojisine dönüştürüldü. Esasen demek oluyor ki aynı ekolün üç yönünü ifade etmek için kullanılan bu kavramlar aynı köklere sahip idiler.

Medine, Kûfe ve Basra'dan yükselip gelen zühhd hareketi üç eğilimin müşterek ürünü Horasan ile adeta zirveye ulaşmış ve İslâm'ın küreselleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

⁴ Çünkü ilk defa sûfi ve mutasavvıf kelimelerinin onun eserlerinde yer aldığını görüyoruz. Hatta sûfi nispesiyle anılan ilk kişi de hemşehrisi ve öğrencisi Ebu Haşim el-Kûfi es-Sûfi (ö. 777)'dir.

⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâmetu ve's-Siyase* (Tarihü'l-Hulefâ), Mustafa el-Babî el-Halebi, Kahire 1969, s. 37.

⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*,

⁷ Mustafa Öz, "Şîa", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayını, İstanbul 2010, C. 39, s. 111-114.

⁸ bkz. Mustafa Altunkaya, *Sûf Hareketi Tarihi*, Çıra Yayınları, İstanbul 2017, s. 65-74; bkz. Reşat Öngören, "Tasavvuf", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayını, İstanbul 2009, C. 40, s. 121.

Önceki üç ekolün karşılaştırmalı üstünlüklerini alarak Horasan'da kemâle eren zühd/sûf hareketi; yeni bir medeniyet dili ile şer'î-beşerî ilimlerde önemli gelişmeler kaydeder. Böylece Moğol İstilaları yüzyılında (12-13. yy) tüzel kişilik (tarikât) kazanan ekol, sivil insiyatifle İslâm beldelerinin yeniden inşasını gerçekleştirir.

İslâm'ın tarihinde, hemen her alanın zirve şahsiyetlerini oluşturan âlim, fâzıl, şâir, usta, mucit ve yöneticilerin neden zühd/sûf hareketi öncüleri arasından çıktığı sorusu ele alındığında, mütekmil Horasan birikimiyle hareketin; İslâmî özü temsil, İslâm'ın estetik formunu teşkil, İslâm'ın devrimci zühdünü tersim ettiğini söylemek mümkündür.

2. ZÜHD/SÛF HAREKETİ VE SOSYO-POLİTİK PARAMETRELER

Şimdi 3T eğilimlerini meydana getiren zühd ve sûf hareketinin doğuş şartlarına tekrar dönerek bu hareketi hazırlayan sosyo-ekonomik koşulları daha yakından tanıyalım:

İslâm öncesi Hanif Arap toplumundaki toplumsal ilişkiler İbrâhîmî eksenden kayarak soy, kan bağı, renk, dil üzerinden yürütülmeye başlamıştı. Sosyal maslahatlar ve adalet için Hilfu'l-Mutayyibin (iyilik hareketi), Lü'katu't-Dem ve Hilfu'l-Fudûl (kan bedeli, değer birliği) gibi⁹ teşekküller hariç bütün sosyal ilişkiler seküler ölçütlere endeksliydi.

İslâmî dönemde bütün aidiyetler, kimlik ve değer anlayışı; "Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan Rabbinize karşı takvalı olun/ اتقوا ربكم" ¹⁰ ayeti doğrultusunda zühd ve takvâ ile sabitlenmiş oldu. Kimi zaman, nifak girişimleri sonucu tekrar cahiliyye asabiyyeti kendini hissettirdiyse de Allah Resûlü (sav) hemen önlemini alıp; "Ben sizin aranızda olduğum halde cahiliyye davası mı güdeceksiniz?/ diyerek ¹¹ أبعدوى الجاهلية و أنا بين أظهركم" zühd/takva dışında hiçbir değer ölçüsüne izin vermedi.

Hz. Ebubekir ve Ömer (ra) zamanında da aynı bütünlük büyük ölçüde korundu. Artan refah seviyesinin de etkili olduğu gevşeme ve dünyevileşmenin yanısıra Hz. Ömer'in şehid edilmesiyle gerilen ortam, Hz. Osman'ın hilafetiyle tekrar sükûnet buldu. Fakat genellikle Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olanlar içinde zühd/takvâdan giderek uzaklaşanlar ile İslâm'a mensubiyeti bir kazanç kapısı olarak görenler, kalplerindeki servet-şehvet-şöhret tutkusuyla üst görevlere talip oldular.

Bunların bir kısmı valilik gibi önemli görevlere kadar geldiler. Böyle olunca halk bu tarz kimselerden rahatsız oldu. Dünya tutkunu bu kimselerin Hz. Peygamber'in öğretilerine aykırı politikalarına¹² karşı tepkiler giderek artmaya başladı. Dünyevileşme temayülleri, neticede kendi aksülamelini doğurdu.

Böylece Kur'ân'ın emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker ilkesinin sivil ve toplumsal bir uygulama zemini bulduğunu, bu süreçte Medine zühd hareketinin Kûfe üzerinden sûf hareketine evirildiğini ve daha ileride Horasan ekolü ile tekemmül ederek İslâm'ı küreselleştiren bilim, irfan ve sanat birikimini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

⁹ Taberi, C. 2, s. 290; Cevat Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arabi Kable'l-İslâm*, Daru's-Saki, 2001, C. 7, s. 62; Ebu Zeyd, *Hükmu'l-İntimâ ile'l-Firaki*, Daru İbnu'l-Cevzi, Riyad, 1413, s. 19.

¹⁰ Nisa, 4/1.

¹¹ Cabir (ra) hadisi, müttefakun aleyh.

¹² Şam, Kûfe, Mısır ve Yemen valiliklerinde tarihçilerin kaydettiği kamu harcamalarında usulsüzlük, rüşvet, israf, gösteriş, Roma valilerini taklit, haksızlıklar, ehliyet ve adaletten sapma, kamu imkânlarını akraba ve yandaşlarının lehine kullanma, terk-i salât, içki ve haram eğlencelerle vakit geçirme vb.

Teşeyyü'-Tasavvuf-Tesennün (3T) ana eğilimlerinin ise kökü Medine'de bulunan Horasan ekolünden nebean ettiğini, bu ekolün birikimiyle şekillenmeye başladığını ve daha ötede resmileşmeye doğru bir seyir takip ettiğini söylemek mümkündür. Erdebil tekkesine bağlı bir Türk sûfî iken Şâh İsmail (ö. 1524)'in, 1501 yılında Tebriz'de devlet ilanıya, Şiîliği resmileştirerek 500 yılı aşkın bir süredir Tasavvuf-Teşeyyü' ayrışmasına neden olması, etkileri henüz devam eden üçlü bir ortodoksi (3T) döneminin de başlangıcı olur.

Nitekim kimi zaman Sünnî tasavvufu-Şii irfânı gibi tasniflerin bu dönemin akabinde kullanıldığını görmekteyiz. Sünnî olduğu halde Senâî (ö. 1140) ve Mevlânâ (ö. 1273)'yü Şiîlikle itham etmeye çalışan Tesennün eğiliminin yanısıra, bütün eserlerini Fars irfanı üzerinde telif etmesine rağmen bu iki mutasavvıf şâiri sünnilikle itham eden Teşeyyü' eğilimi sözkonusu ortodoksi sürecinin etkileri arasında sayılabilir. Tasavvuf ise, mutatarıf eğilimler karşısında daha vahdetçi bir zühhd yaklaşımı üretmeyi başarabilmiştir. Sünnî Mevlânâ (ö. 1273)'nın Şiî Şems (ö. 1248)'le olan sıkı diyalogu, yine Niyazi-i Mısrî el-Malatî (ö. 1694) gibi birçok sünnî mutasavvıfın ehlibeyte yönelik kimi zaman aşırıya varan¹³ ilgi ve sevgisi bunun örneği olsa gerektir.

Bu bakımdan Tasavvuf ve İrfân'ı ayırıştıran yaklaşımların ele alınması; aynı çıkış noktasına sahip oldukları halde üç eğilimin resmileşerek tatarrufî (aşırı) uçlara nasıl yönelebildiğinin anlaşılması önemlidir.

Tevhid ve Zühhd hareketi ile başlayan İslâm, "tamamlanmış ve kemale ermiş" dinin adıydı; tevhid hareketi teorik inanç, zühhd hareketi ise o inancın uygulaması ve aktif pratiğinin adı olmuştu. Gerek Hz. Peygamber'in rüyasının¹⁴ gerçekleşmesi, gerekse fetihlerin sağladığı yüksek hayat standardı, İslâm toplumunu ekonomik bakımdan bir refah toplumuna dönüştürmüştü. Nitekim Medine'de zekât verecek kimsenin kalmaması¹⁵, bu şartların yerleştiğini gösteriyordu.

Bir ülkenin refahı için gerekli iktisat politikası tedbirlerinin analitik esaslarını tespitte çalışan iktisadi analiz dalı¹⁶ olarak refah ekonomisi, 630-654 tarihli Medine'nin ekonomi-politiğine uygulanacak olursa, buradan birçok çıkarımın yapılmasına imkân doğacaktır. Hz. Ömer (ö. 644); "اليوم أكملت لكم دينكم / Bugün dininizi kemâle erdirdim"¹⁷ ayeti nazil olduğunda, her kemâlin akabinde zevâl vardır diyerek ağlamıştı. Bu bakımdan vahyin tamamlanıp tekemmül etmesi, aynı zamanda kemâlden zevâle bir yozlaşmanın da başlangıcıydı. Nitekim Medine'deki kemâlin, alternatif maliyet olarak yozlaşmayı da beraberinde getirdiğini ve dünyevileşme ile birlikte ayrışma nedeni olarak farklı eğilimlerin yaşandığını görmekteyiz.

Buna göre; zühhd/sûf merkezli tasavvufun 1400 asırlık geçmişinde, Kur'ân-Sünnet çevresinde bir vasatı takip ettiğini, Teşeyyü'-Tesennün eğilimlerinin ise aşırılıklara yönelik hem birbirini hem de Tasavvuf'u ret-inkâr ettiğini görmek mümkündür¹⁸.

Bu nedenle tasavvuf, zühhd, siyaset, İslâm birliği, Kudüs gibi kavram ve başlıkları günümüz dünyasının ihtiyaçları ve kabulleri bağlamında yeniden ele almanın gerekliliği

¹³ Niyazi-i Mısrî, *Me'aidü'l-İrfân ve Avaidü'l-İhsân*, İnönü Üniv. NM Arşt. Merk. Yay., 2014, s. 220.

¹⁴ "Kuşkusuz Allah, elçisinin rüyasını hakkıyla gerçekleştirdi, Allah'ın izniyle güven içinde Mescid-i Haram'a gireceksiniz / لقد صدق الله رسوله / الرأيا بالحق لتدخلن المسجد الحرام إن شاء الله آمين... Fetih, 27.

¹⁵ Vakıdî, *Tarih*, <http://www.siyerinebi.com/tr/node/176>

¹⁶ Nalan Ölmezogulları, *Bölüşüm, Denge, Refah Ekonomisi*, Ezgi Kitap, İstanbul, 1998, s. 28-38.

¹⁷ Maide, 6/3.

¹⁸ Bkz. Mustafa Altunkaya, *Bazı Şiî Kaynaklarda Tasavvuf ve İrfân Kavramlarının Analizi*, Turkish Studies, Volume 11/5, Winter 2016, ss. 1-16.

aşikârdır. Buna göre tasavvuf, İslâm'ın ilk (Kur'an) neslinin beslendiği ana kaynak Kur'an ve Sünnet'e uygunluğunu denetleyen, emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker görevi gören, hesaba çeken, hesap soran, sivil muhalefet geliştiren, şiddete başvurmadan değerlere bağlılıkta sabır ve ısrarla direnen bir iç muhalif tavrın adı olmuştur.

İlk mutasavvıflar yün giyerek muhalefetlerini sivil zeminde ortaya koymuşlardır. Hicri ikinci yüzyıl ile birlikte İslâm'ın değişimci, hukukullahı vurgu yapan vechesinin adı haline gelmiş, altıncı yüzyıl ile birlikte kurumsal kimlik, tüzel kişilik olarak teşkilatlanmışlardır. Kısaca sûf hareketini bir değer hareketi, değişimci ve inkılapçı bir tasavvur, inter-disipliner bilim, siyaset üstü bir sultanlık olarak tanımlamak mümkündür.

Zira benini ve arzularını ilahlaştıran insanlığı, bundan kurtarmak için tevhidi bir zühd/değer bilincine ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu bilinç zühd öğretisine riayet sayesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla son peygamberin bu çağda gündem kılınmasında ve savaşlara neden olan tatarrufi eğilimlerin önlenip Kudüs ve İslam birliği çalışmalarında tasavvufun stratejik değerinin olduğunu söylemek mümkündür.

Bilindiği gibi Yavuz Selim, 29 Aralık 1516 İdris-i Bitlisî ile birlikte Kudüs'e gelmiş, bu tarihte başlayan Kudüs'teki Osmanlı varlığı ve sûf hareketi etkinliği Aralık 1917'ye kadar devam etmişti. İslam birliğinin göstergesi olarak Kanûnî döneminde Kudüs'ün güvenliği ve refahı için büyük imar faaliyetleri gerçekleştirildi. Günümüzde hâlâ ayakta olan imaretlerde ihtiyaç sahiplerine yemek dağıtılmaktadır. Çünkü Kudüs'ün güvenliği ve mutluluğu dünyanın güvenliği ile eşdeğer bir konumdur.

XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı idaresinin zayıflamasıyla birlikte Kudüs'e ulaşan yolların güvenliği de zayıflamaya başladı. Kutsal mekânlara giden hacılar zaman zaman bedevîlerin saldırılarına maruz kaldı. XVIII. yüzyılda genel olarak Kudüs'ün şartları daha da ağırlaştı. 1702'de isyancılar iki yıl süreyle yönetimi ele geçirdi. İsyan ancak 1705'te bastırılabilir. 1799'da Napolyon kısa süreliğine de olsa Gazze, Remle ve Safed'i ele geçirdi. Görüldüğü gibi bölgesel ve küresel siyasi gelişmeler, İslam birliğinin sağlanamaması hep Kudüs'ü etkilemiştir¹⁹.

2.1. Tefrik'ten Tevhîd'e Varlığın Birliği ve İslâm Birliği

Tefrik ayırmak tevhid ise birleştirmektir. Bu kavramlar tasavvuf düşüncesinde kök anlamları baki kalmak üzere daha derinlikli ve zengin bir istilahi çerçeveye oturtulmuştur. Nitekim tevhid bahsinde vahdet veya vahdet-i vücûd, itikadî tevhidden ictimâî tevhide kadar etkileri olan önemli ve esaslı bir meseledir. Sûfilerin kelimeler felsefelerini şekillendiren bu meseleyi, kimileri karmaşık bir konu²⁰ olarak görmüşse de esasen vahdet veya vahdet-i vücûd, oldukça sadedir ve hakiki varlığın yalnız Allah olduğu esasına dayanmaktadır. Diğer varlıklar ise (masiva) hakiki değil, itibaridirler. Bu bakış elde edildiği takdirde İslam birliği ve insanlığın birliği de mümkün hale gelebilecektir.

Nurettin Topçu'ya göre gerçek manasıyla var olmak, hareketleriyle düşüncesini sonsuzluğa istinat ettirmek demektir. Böylelikle kendi varlığını sonsuzlukta aramak demektir. İnsanların ruh ve irade bakımından bölünüp ayrılmaları insanlığın sefaletlerini yaratır. Hele

¹⁹ Kamil Cemil el-Aselî, "Kudüs" *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayını, İstanbul 2009, C. 26, s. 335.

²⁰ Sainüddin İbn Türke, *Temhidü'l-Kavâid*, Encümen-i Felsefe, Müessesese Ümmü'l-Kura, Kum, 1386, s. 199; Hümayun Himmeti, *Külliyat-ı İrfan-ı İslamî*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1369, s. 17.

bir milletin fertleri arasında zümreleşmeler her gün yeni felaketler doğurur. Oysa varlıklar arasındaki ayrılıklar zahiridir. Varlık birdir. İnsanlar arasında başkalıklar aynada görülen hayal gibi aldattıcıdır. İnsan birdir, bir milletin fertleri aynı vücudun organları olduklarını aynı iradenin emrinde bulduklarını unuttukları zaman yıkılırlar. Birlikten ayrılan, birliği bozan hasta bir ruhtur, hasta bir varlıktır²¹.

İnsanlık birdir, Kudüs'ün kutsallığı ve saygınlığı da insanlığın saygınlığına eşdeğerdir. Bütün zamanlarda insanlığın birliği vahdet-i vücûd fikrine, tevhidin anlaşılmasına bağlıdır. Öyleyse Topçu'nun deyimiyle ayrımcı anlayışların kaynağındaki şirkten tevhid mihverine hareket eden bir yol bulunmalıdır.

İşte vahdet-i vücûd terimini meydana getiren kelimelerden vahdet, birlik; vücûd ise varlık demektir²². Bu durumda vahdet-i vücûd, varlığın birliği anlamına gelir. Yani vahdet-i vücûd, evrenin Allah olması değil, Allah'ın varlığı karşısında evrenin varlığının hükmi/itibari düzeyde kalmasıdır.

Bu bakımdan vahdet-i vücûd düşüncesinin, varlık problemi etrafında şekillenen bir felsefe olduğunu söylemek mümkündür. El-Malati vahdet-i vücûdu, varlığın tekliği ile izah eder. O tek varlık da Allah'tır²³. Hz. Ali şöyle der: "Hamd, gözlerin idrak edemediği Allah'a mahsustur. O ki, zâhirdir fakat görünürlüğüyle değil, perdeler onu örtemez/ الحمد لله الذي لا تدركه / الشواهد"²⁴. Dolayısıyla O (cc) kendisini bize zâhir ettiği ölçüde zâhir, yine kendini bize bâtın ettiği ölçüde bâtındır.

İslam'ın varlık felsefesi İbnü'l-Arabî (ö. 1240) ve Hallâc'dan (ö. 922) da önceye, Hz. Ali (ö. 661)'nin Kûfe mescidinde verdiği hutbelere, sahabenin tevhidî tasavvuruna dayanır. Çünkü fetihlerde sahabe; karşılaştığı ahbâr, ruhân, mubedân ile fikri tartışmalara girmiş, neticede bir tevhid/kelâm felsefesi oluşmuş, buna da zamanla vahdet-i vücûd adı verilmiştir.

Hamdî-i Vâni el-Malati (ö. 1955): "Allah'ın âleme hiçbir vecihle müşabeheti yoktur, "Allâh, âlemlerden münezzehtir/العالمين عن الله لغني"²⁵. Bu nedenle Hakk'ı âleme müttahid ve âlemin aynı olarak bilmek son derece ağır (gerân)'dır" der ve selef ulemasının hulûl-ittihatçı yaklaşımlarını reddeder²⁶.

"Kuvvet tamamıyla Allah'ındır/أن القوة لله جميعاً"²⁷ buyrulur. Hz. Peygamber de; "Güç ve kuvvet ancak Allah iledir/لا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم"²⁸ der ve bu gerçeği tekid eder. Bu bakımdan güç ve kudreti, insana izafe edip hakiki kaynağı zikretmemek itikâden tehlikelidir. Öyleyse varlık ve sıfatlarında Allah'tan başka (hakiki) varlığın olmadığı aşikârdır.

Ayrıca bütün mahiyetler, ontolojileri ve kesretleri itibariyle ancak Allah'ın varlığı ile kaimdirler. Aksi halde yokturlar (madum). İşte varlığın birliği/vahdet-i vücûd bundan ibarettir. Burada ne hulûl ne de ittihat vardır. Binaenaleyh Hz. Ali; "O, birdir fakat sayısal

²¹ Nurettin Topçu, *Var Olmak*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 23.

²² Mustafa Aşkar, *Molla Fenâri ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, Ank, Muradiye Kültür Vakfı Yay, 1993, s. 140.

²³ El-Malati, *Züh'detü'l-İrfân fi Tedkiki'l-İtkân, Vahdet-i Vücûd Risâlesi*, mn., Malatya 1918, s. 610.

²⁴ Şerif Radi, *Nehcü'l-Belâğâ*, 185. Hutbe, 21 Nisan 2017 tarihli erişim; <http://islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/nehcul%20belaga/>

²⁵ Ankebut, 29/6.

²⁶ El-Malati, *Züh'detü'l-İrfân fi Tedkiki'l-İtkân*, Yazma, mn., Malatya, 1918, s. 617.

²⁷ Bakara, 2/165.

²⁸ Buhari, *Sahih*, Hadis no. 1086; Müslim, *Sahih*, Hadis no. 578; Tirmizi, *Sahih*, Hadis no. 3348.

olarak değil; daimîdir fakat süreyle kayıtlı olarak değil ve ayaktadır fakat bir yere dayanarak değil/واحد لا بعدد و دائم لا بآمد و قائم لا بعدد تتلقاه الأذهان لا مشاعرة/ değil.

Allah'ın varlık evrenindeki bu yegâne birliği, insan ve toplumun da birliği demektir. Nitekim evrensel insanlık ailesi, bir tek anne babadandır. Dolayısıyla her ne sebeple olursa olsun insanlık ailesi arasında hak-bâtıl dışında bir ayrıma müsaade edilmez. Bu durumda tevhidin sosyal pratiği olan zühd hareketinin, ayrımcılığın her türlüsüne karşı ortaya koyduğu mücadele, ayrımcılığın şirkten kaynaklanıp tevhid ve vahdete aykırı olması cihetiyledir. Mutasavvıfların dilindeki cem', tefrika ve cem'ul-cem' kavramları esasen bu hususa açıklık getirmektedir.

Tefrika, kesrete nispet edilir, cem' ise vahdete. Bu, şu demektir: Kulun, beşeriyet icaplarına göre yaptığı eylemler tefrikadır. Hak tarafından ona gelen mana, lütuf ve ihsan ise cem'dir. Kulun "Ancak sana ibadet ederiz" sözü, kulluğu göstermek suretiyle tefrikayı ispattır. "Ancak senden yardım dileriz." sözü de cem'i istemedir. Tefrika, iradenin başlangıcı, cem' sonudur Cem'u'l-Cem' ise daha yüksek bir makamdır. Cem', eşyayı Allah ile beraber görme, kudretin Allah'a ait olduğunu bilme, cem'ul-cem' ise tamamen yok olma, Allah'tan başka her şeyde minimize (fâni) olmadır ki bu ahadiyyet mertebesidir³⁰.

Mısrî: "Bil ki: Hakikatte varlıklar birdir, varlıkta kesret yoktur. Herhangi bir biçimde görünen hakikate baksan, "hakikat itibariyle Hak, dışı itibariyle halktır" dersin. Bir tek hakikatte bu kadar itibarların bulunduğu bu husus en şaşılacak şeydir. Her şeyin özü O'dur. Bu suretler, O'nun mutlak zatı değildir. Mutlak zatı, her şeyden münezzehtir. "O'ndan başka ilâh yoktur. Her şey yok olucudur. Yalnız O'nun vechi bakidir."³¹ O halde ey velî, içinde Allah'a vuslatın artmasına çalışırken, dışınla da O'ndan ayrı olduğunu bilmelisin"³².

Sûf hareketi zühd ilkesine dayandığı için bu harekette dünya ve içindekilerden hiçbirini bir ayırım nedeni olamaz. İnsan ve toplumların mezhep, ırk, dil, renk, meşrep ve sair farklılıkları zahiren bilinir ve zenginlik olarak alınır batınen ise yok olur tek addedilir.

Sonuç olarak; ayrımcılık yerine, varlık evreninin tek bir özden yaratıldığı anlayışı, insanlık için de tevhidi, sosyal ve ideal bir birlik felsefesi resmetmektedir. Şüphesiz kâinâtın bütün zerrelerinde birliğini gösteren Allah'ın, bu varlıkların herhangi birinde mutlak kendisi olarak var olduğu ve evrenin hakiki olduğu zannedilmemelidir. Bugün de dün de var olan, O tek ve mutlak 'Zât'tır, O'ndan başka varlık yoktur. Âlem O'nun tekliğinin göstergesidir. Evrende şeyler bir anda var görünür, yine o anda yok olur. Varlık ile yokluk arasındaki süratli değişimden ötürü, eşyanın hakikaten var olduğu zannedilir, yokluğu hissedilmez³³. Hülâsa bizâtihi kâim olan varlık birdir, O da Hakk'ın varlığıdır. Buna vücûd-u Mutlak denir. O'nun şekli, sureti, haddi yoktur, bütün kayıtlardan münezzehtir"³⁴.

İşte netice olarak Hak ve batıl dışında bir ayırım yoktur. Onu da bizzat Halik-i zülcelal "Hak geldi bâtil yok oldu. Bâtil yokluğa mahkûmdur/جاء الحق و زهق الباطل إن الباطل كان زهوقاً"³⁵ ayetiyle yapmaktadır. Sûf hareketi bu gerçeği sosyo-kültürel ve psikolojik alanlara da

²⁹ Şerif Radi, *Nehcî'l-Belâğa*, s. 232.

³⁰ Niyâzi-i Mısrî el-Malatî, *Mevâidü'l-İrfân ve Avaidü'l-İhsân*, İnönü Ünv. Yayını, Malatya 2014, s. 90.

³¹ Kasas, 88.

³² Niyâzi-i Mısrî el-Malatî, *age*, 47. Sofra, s. 89.

³³ Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübde'tü'l-İrfân*, s. 610, 4-10. satırlar.

³⁴ İsmail Fennî Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, İnsan Yayınları, İstanbul 1991, s. 9.

³⁵ İsrâ, 17/81.

uygulamak suretiyle bir vahdet felsefesi geliştirmiştir. Yeryüzünde ayrımcılığın ırk, renk, dil, statü vs. bütün türleri ile mücadele edilecekse kesretin (farklılıkların) bir veri olduğu, vahdetin ise bir ideal ve iman olduğu gerçeğinden hareket edilebilir. Bu itikâdi zeminde gelişen bir kelim ve ahlâk anlayışı, İslam birliği dahil dünya barışına da katkı sağlayacaktır.

Dolayısıyla üçü de Medine Zühhd Hareketine dayanan -ki politik değil bilimsel geleneğiyle her üç eğilim de buna kaildir- 3T eğilimleri (Teşeyyü'-Tasavvuf-Tesennün)'ni tayy-i tarih ile aynı kaynakta buluşturmak mümkündür. Günümüzde siyasal ve ekonomik bir boyut kazanan bu 3T akımları, tarihte hiç olmadığı kadar büyük ve yaygın bir çatışmanın içine çekilmiş durumdadır. Nitekim Suriye, Irak, Yemen, Bahreyn, Afganistan, Lübnan ve düşük ölçekte de olsa diğer İslam beldelerinde 3T hareketlerinin karşılıklı olarak ileri sürdüğü çatışmacı tefrik dili, çok ciddi boyutlara ulaşmış durumdadır.

3T akımlarından teşeyyü' İran ortodoksisini, tasavvuf Osmanlı ortodoksisini, tesennün ise Suudi Arabistan ortodoksisini temsil etmeye başladığı 16. ve 18. yüzyıldan itibaren söz konusu ayrışma ve çatışma tüm alanlarda hissedilir bir boyut kazanmıştır. Teşeyyü'-Tesennün ana akımlarındaki tatarruf karşısında her iki kanat ile sıkı diyalogları bulunan tasavvuf hareketi tüzel kişilik tecrübesiyle ırk, mezhep ve meşrep ayrımcılığının önüne geçecek potansiyel kabiliyete sahip bulunmaktadır. Çünkü İslâm tarihinde mezheplerin din yerine geçmediği tek tüzel kişilik yapılanmalarını sûf hareketi önderlerinde görüyoruz. Sözelimi Muhasibî (ö. 857) Hanefî ve Şafiîlerce ortak fıkhi hususlara ağırlık vermiş, Hakim-i Tirmizi (ö. 932) Hanefî olduğu halde Şafiî fıkhi müellifi İmam Gazalî (ö. 1111)'nin manevi üstadı olmuş, Ebu Talip el-Mekkî (ö. 996) Malikî mezhebine mensup olmasına rağmen sûf hareketi şeyhleri için belli bir mezhebi taklit etmeyi bidat olarak görmüştür. Yine sûf hareketi kurumsal yapılarının (tarikatlara) silsilelerinde yer alan şeyhlerin çoğunlukla mezhep, dil, ırk ve memleketlerinin farklı olduğunu görmekteyiz.

Binaenaleyh tasavvuf, tefrikten tevhide varlığın tek merkezde deveran ettiği gerçeğine dikkat çekmekte, İslam birliği ile başlayarak insanlığın birliğine doğru bir yol haritası izlemekte, hak-batıl dışındaki bütün dünyevi ayrımları reddetmektedir.

2.2. Tefrikin Şirke Evrimi, Rûhun (Değer) Ölümü ve Zühhd

Modern sonrası insanın problemlerini irfânî açıdan ele almak, tefrike ve riyaya dayalı yaşamın meydana getirdiği ruhun ölümünü ele alıp bundan kurtuluşun yolunu araştırmak günümüz toplumları için hayati önem taşımaktadır.

Günümüz dünyasını 20. yüzyılın harîs spekülâtorleri³⁶ riyâ, aldatma, bilumum insan zaafı üzerine kurdular. Referansları; "laissez fair/bırakın yapsınlar" anlayışıydı. Aslında tefrik ve şirke dayalı bu kadim felsefenin mucidi merkantilist Vincent de Gournay (ö. 1759), sonra Adam Smith (ö. 1790) ve eseri The Wealth of Nations idi. J. Maynard Keynes (ö. 1946) ise The End of Laissez Fair adlı kitabıyla yeni sisteme son noktayı koydu. Esasen "laissez fair" bir ambalajdı. Amaç, kilise-kraliyet karşısında yeni ve üçüncü bir sınıfı (Musevileri) kabul ettirmektir. Paranın ve altının gücüyle bunu başaranlar artık Yunan aklını, Hint mistiğini ve İslam sekülerizmini bile malzeme olarak kullandılar. Böylece insan zaafını kötüye kullanıp

³⁶ Birçok savaşın arka planında yer alan küresel baronlar, <http://www.internethaber.com/david-ockefeller-1763158.htm?page=6>

büyük bir rûh krizi meydana getirdiler. Şimdi problem, bu krizin nasıl durdurulacağı hususundadır.

İnsan zaaflarının başında kuşkusuz tevhidin karşıtı tefrik ve bunun sebep olduğu gizli şirk (riyâ) gelir. Bu da ruh sağlığını bozar. Hadislerde gizli şirkin riyâ (gösteriş) olduğu belirtilir. Buna göre, ruh sağlığı için bu insanî zaafın tedavi edilmesi gerekir. Hz. Peygamber, ruhun ölümü anlamına gelen bu süreçte, ibadetlerin artık gösterişe dönüşeceğini³⁷ haber veriyor. Bu kriz önlenmediği takdirde bütün ruhu istila edebilir. Resûl-i Ekrem (sav); mahşerde riyâ için iyilik yapanları Allah'ın huzurdan kovacağını bildirir³⁸. En sık rastlanan ve en tehlikeli olan riyâ ise takva ve dindarlık süsü verilen Weber'in sitayişle sözünü ettiği Protestan ahlâkı veya örtülü sekülerizmdir³⁹. Riyanın tedavisi için ise görünürlükten uzaklaşmak, din ve davranışları yalnız Allah'a halis kılmak gerekir.

Davranışlarda esas olan adanmışlık ve zühd ahlâkıdır. Zira; "Yazık o namaz kılanlara ... riyâ içindeler/هم يرائون ... فويل للمصلين ... نيتكم "Gizlice verirsiniz daha iyidir/إن تخفوها... فهو خير لكم" buyrulur ve ancak bu şekilde imanın lezzetine varılır. Bugün dünya, insani olmayan bir zeminde riyâ üzerine işliyor, tevhidten saparak şirkâlûd tefrik çukuruna düşüyor ve 'ben'ini tanrılaştırıyor/أرأيت من اتخذ إلهه هواه⁴⁰. Görüldüğü gibi bizzat nefsin arzuları söz konusu sistemi besliyor. Halbuki insanın en büyük düşmanı, nefsidir/أعد عدوك نفسك⁴¹. Bu bakımdan nefsin zühd ile eğitilmesi gerekir. Sûf hareketi, nefis terbiyesi (benlik eğitimi) adıyla bu eğitimi teorik bir çerçeveye kavuşturmuş, uygulamasını ise hareketin tüzel kişilik yapılanmalarında gerçekleştirmiştir.

Günümüzde insan, nefisleri esir alan küresel riyâ/tüketim ekonomisinin gizli/açık saldırısına maruz kalmaktadır. Onu bu yok oluştan kurtarmak için hırs ve riyâ gibi benlik hastalıklarını zühd ile tedavi etmek gerekir. Tüketim ekonomisinde, homo-economicus'un⁴² maksimum kâr amacına uygun olarak ürünlerin fiziksel ömürleri de kısaltılır. Satışların artması için kitlelerin satınalma gücü sanal olarak artırılır ve insanlar mezara kadar borçlandırılır. Zühd ekonomisinde ise minimum tüketim (kût-i lâ yemût) hedefi insanı metafizik âleme yaklaştırır ve onu maddenin esaretinden kurtararak hiçbir şeyin mülkünde olmamasını sağlar. Nitekim tasavvufun bir tanımı da şudur: "Hiçbir şeye malik olmamak, hiçbir şeyin mülküne de girmemek"⁴³. Oysa riyâ hastalığı sürekli satın alma arzusunu tahrik eder. İnsanlar mutlu olmak için daha çok tüketmeleri gerektiğine inandırılır.

Filhakika insanların ihtiyaçlarını gidermek mümkündür ancak onların sınırsız arzu, hırs ve açgözlülüklerini doyumak imkânsızdır. Bu aynı zamanda insana bin yıl yaşamayı arzu ettiren bir hastalıktır⁴⁴. Hadislerde sıklıkla dünya hırsının mahiyeti ve tehlikeli sonuçları bildirilmiştir⁴⁵. Öyleyse çözüm; bu yıkım ekonomisinin bir an evvel, zühd/minimum tüketim ve fakr/minimum ihtiyaç fikri ile dizginlenmesinde odaklanmaktadır. Zira riyânın öldürücü

³⁷ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, C. 4, s. 124.

³⁸ İbn Hanbel, *age*, C. 5, s. 428, 429.

³⁹ Ebu Haris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillah*, Nşr. A.Ahmet Ata, Beyrut, 1985, s. 153-300.

⁴⁰ Maun 107/4-6; Bakara, 2/271; Furkan, 25/43.

⁴¹ Beyhâkî, *ez-Zühû'l-Kebir*, Tah. A.A.Haydar, Kütüb Sekafiyye, Beyrut, 1996, s. 84; Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'z-Zühûd*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

⁴² Klasik Liberal iktisatçıların ideal insan olarak resmettikleri tabir, "örnek insan, ekonomik davranan insandır" kabulü.

⁴³ Sülemî, *Tis'atu'l-Kütüb Cevâmiu'l-Âdâbi's-Sûfiyye*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1981, s. 125.

⁴⁴ Bakara, 2/96, 213; Ali İmran, 3/14.

⁴⁵ İmam Müslim, *Sahih*, Zekât, 117 "1048".

etkisi, yalnız zühd/fakr ahlakıyla giderilebilir. Esasen zühd fikri dünyayı, ahiretin elde edildiği bir yer olduğu için önemser ve dünya malını “hayr” olarak isimlendirir: “Hayrdan ne verirsiniz Allah’ın yanında onu bulursunuz/ وما تقدموا لأنفسكم من خير تجدوه عند الله”⁴⁶. Fakat burada bu hayrın yegâne koşulu, Allah’a adanmasıdır. Binaenaleyh servet hadd-i zâtında şer değil hayırdır.

Buradan hareketle Zühd düşüncesinin, tüzel kişiliğe dönüşerek medeniyet tarihimizde bilim, sanat, ahlâk ve ekonomik kalkınmayı etkilediği söylenebilir. Zühd ahlâkı böylece değişimci, inkılapçı ve ideal bir proaktif ahlâkı üretmiştir. Bu zühd, yalnızca abidane davranışları içeren ve kendi ahireti için çalışan bir zühd değildir. Bu zühd, bütün toplum kesimlerinin kurtuluş ve saadeti içindir. Dünyada bir tek kişi bile aç kalsa o tok yatamaz, bir tek kişi bile açıkta kalsa o rahat uyuyamaz, bir tek kişi bile zulme uğrasa, o titrer ve mazlumlar için çareler arar.

3. DEĞERLENDİRME VE ANALİZ

Hz. Peygamber’in Hira süreci akabinde tebliğ ettiği tevhid inancı ve beraberinde başlayan sosyo-ekonomik ve politik tutum şeklinde tevhidi düşüncenin tezahürü olan zühd hareketi, ilk Müslümanların yaşamında belirgin bir şekilde görülmektedir. İbn Haldun’un Mukaddime’sinde tasavvuf başlıklı müstakil fasılda ele aldığı gibi zühd gerçeği, sahabenin birbirini derecelendirmek için kullandığı en önemli kavramdı. Nübüvvet zincirinin önceki halkalarında yer alan peygamberler ve onların takipçileri de bu kavramla anılacak bir tutum ortaya koymuşlardı.

Bu cümleden olarak İbrahim milletinin ilk zahidesi bir kadındı: Hz. Hacer (MÖ. 3000). Hıristiyanlığın ilk zahidesi yine bir kadındı: Hz. Meryem (MS. 50). İslâm’ın da ilk zâhidesi bir kadındır: Hz. Hadice bint-i Huveylid (ö. 619). Müminlerin annesi Hüveylid kızının, Peygamber (sav)’e herkesten önce iman edip Mekke dönemi zühd hareketine öncülük ettiği söylenebilir.

Hz. Hadice’nin zühd tutumu, dünya gerçeğinin farkına varıp evrenin hakikatine vakıf olarak sahip olduğu bütün servetini ve maddi-manevi varlığını tek hakiki varlık olan Allah’a adaması biçiminde tezahür etmişti. Dünya tarihinin üç büyük nebevi geleneğinin zühd tarihinin sembol isimlerinin kadın oluşları ile kadınlık karakter yapısındaki duygusallık, sanat, estetik, merhamet, üst seviyedeki algı yeteneği arasında bir ilişki olduğu da dikkate değer bir olgu olsa gerektir.

Bilindiği gibi Hz. Hacer; Babil yıllarında tecrid ve teb’ize uğramış bir kuma kadındı. Bugüne kadar etrafında dönüp dolaşan, zühd eğitimi için bir rida, bir izardan başka herşeyinden teberri eden Hacer gibi bir yürüyüşü ruhunda başlatmak üzere onun ayak izlerini takip edip, onun koştuğu yerde koşan, onun gittiği kadar giden, ne bir fazla ne bir eksik onun say’ı adedince sa’y eden sayısız tevhid ehline zühd ve adanmışlık tutumuyla rehberlik ettiğini söylemek mümkündür.

Yaklaşık beşbin yıldır tevhid ehli; siyahi bir cariyeden zühd eğitimi almaktadır. Allah’ın beyt-i haramına adanmak suretiyle, bu isâr ve zühd tutumu sayesinde, dünyanın en değerli

⁴⁶ Müzzemmil, 73/20; Bakara, 2/110.

birkaç insanı arasına giren bu büyük zâhidenin rehberliğinde, onun adımlarının izini takip eden bu büyük zühd okulu halen devam etmektedir.

Hz. Meryem (ö. 45)'in zühd tutumu ise; daha belirgin hatlarla ve daha mufassal tablolarla günümüze ulaşmıştır. Allah (cc) adına vahiy meleğinin "Ya Meryem" diyerek bizzat ismiyle vahyen hitap ettiği İmran'ın kızı, ikibin kırkbeş (2045) yıl önce Süleyman Mabedi'nde Rabbine adanmıştı. Böylece Meryem, muharrar/özgür bir adak olarak; tam bir isâr, ihlas, ihsan, vera', takvâ, açlık, haşyet ve tazarru' içinde gerçekleşen ilk İsevî zühd örneğini sergiledi.

Mamafih geçmiş ümmetler içindeki zühd tablolarından hareketle zühd/sûf hareketinin, menşe' bakımından tevhidle eşzamanlı bir hareket olarak çok eskilere dayandığını söylemek mümkündür.

Öyleyse sûf hareketinin dış kaynaklı olduğunu iddia edenler, eğer hareketin Hz. Hacer, Hz. Meryem ve Enbiya (hepsine selam)'nın zühd tutum ve davranışlarına dayandığını ima ediyorlarsa bunda itiraz edilecek bir husus olmasa gerektir. Ancak eğer sûf hareketi, "geçmiş peygamberlerin zühd ve nefis terbiyesine dayalı geleneklerinden mülhem, fakat zamanla içine şirk unsurları katılmış olan Hindu, Kadim İnan, Yunan, Hıristiyan ve Musevî düşünce ve uygulama kalıntılarının tesiriyle oluşmuş bir tarz-ı tefekkür ve ameldir" denirse bu aklen, şer'an muhâldir ve kabil-i kabul değildir.

İşte sûf hareketi tarihini hakikati ile kavrayabilmek için böylece İslâm'ın zühd hareketi teorisini ve menşe'ini tanımak gerekir. Buna göre İslâm, kemâle ulaşmış tevhid dininin son halkasıdır. Zühd hareketi ise; dinin dünya ile buluştuğu ilk anda başlayan ve en büyük değer olarak Allah'ı benimseyen, dünyayı kısa süreliğine kendisine verilmiş bir emanet bilip dünyevi olana, haddinden öte değer vermeyen zühhâd ve übbâdın günümüze kadar taşıdığı fiilî hareketin adıdır. O nedenle İbn Hanbel'in Kitabı'z-Zühd'ünde yer alan bir hadiste Hz. İsa'nın; "sizi hayrette bırakmak için değil gayrete getirmek için gönderildim" dediği gibi bir amelî süreci ifade etmektedir.

O nedenle burada Mekke'de zuhûrundan ve Medine'de ekolleşmesinden itibaren yarım asır sonra sûf hareketine/tasavvufa evrilecek olan zühd hareketini ele almaya çalıştık. Hareketin birey-toplum, afak ve enfüste meydana getirdiği değişimi Hacer, Meryem, Hatice, Fatıma örnekleri bağlamında değerlendirdik.

En büyük asabiyyete dayandığı için zühd/sûf hareketinin bir değer ve onur hareketi olarak bütün zamanlara hitap edecek bir kabiliyete sahip olduğunu gördük. Zühd hareketinin değişimci etkisini tespit etmenin en iyi yolunun, kuşkusuz ilk iman eden sahabenin davranışlarını yakın takibe almak ve bu hareketin onlarda nasıl bir etki meydana getirdiğini incelemek olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Hatice başta olmak üzere Hz. Ebubekir b. Ebi Kuhafe (ö. 634), Hz. Ali b. Ebi Talip (ö. 661), Hz. Zeyd b. Sabit (ö. 665) ve Hz. Ebu Zerr-i Gifari (ö. 652)'nin zühd davranışları önemli detaylar içermektedir. Yer yer değindiğimiz gibi zühd kavramı; dünya ve dünyaya ait olanlara değer vermemek, en büyük değer olarak Allah ve O'nun ilahi kelâmını benimsemektir. Dolayısıyla, ilk iman edenlerin yalnız Allah adına sergiledikleri davranışlarının, birer zühd davranışı olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Hatice'nin varlığını Allah'ın dinine harcaması, Hz. Ebubekir'in bütün servetini getirmesi, Hz. Ali'nin ölüm yatağına uzanması, Hz. Ebuzer'in ilk

defa Ka'be'de zahidlerin vird-i zebânî; " لا إله إلا الله / La İlah İllallah" ı haykırıp ölümden kılpayı kurtarılması zühd hareketinin önderlerine ait tablolardır. İlk Kur'ân neslinin bu davranışları; onların zühdünün göstergesiydi. Bu nedenle İbn Haldûn (ö. 1409)'un belirttiği gibi sahabe, kendi arasında üstünlük ifadesi olarak zâhid sıfatını kullanırdı.

Fetihlerden elde edilen ganimetlerin tesiriyle meydana gelen gevşeme, Roma ve Sasani valilerini taklit eden yeni bir sınıf türetmişti. Henüz sahabenin hayatta olduğu bir dönemde bu sapmalar zühd, takva sahibi sahabe ve tabiini harekete geçirdi. Zâhidler seslerini yükseltiyor, siyasilerin uygulamalarını eleştiriyor, hesap soruyor, valilerin yakasından tutup sarsıyor, onları Allah'ın azabı ve Mü'minlerin gazabı ile uyarıyorlardı.

Hz. Peygamber (sav)'in vefatından kısa bir süre sonra giderek tepkiler arttı. Hareketin ileri gelenleri, üç halifenin şehid edilmesi ile neticelenen bu süreçte, şiddetin çözüm olmadığını, bu şekilde Müslümanların birbirlerinin canına kıydıklarını görüyorlardı.

Muaviye (ö. 680), Hasan (ö. 669) ile yaptığı anlaşmaya uymayıp yerine oğlu Yezid'i halife tayin edince ümmetin büyükleri ayağa kalktı. Tepkilerini yün giyerek, zühd söylem ve eylemlerine başvurarak ortaya koyan zâhidler, İslâmî Tasavvufun sistemleşmesine öncülük ettiler. Mekke, Medine, Kûfe gibi merkezlerde kalmayıp cihad bölgelerini yurt edindiler. Gayr-ı müslimlere dinin özünü taşımak suretiyle yeni kapılar açtılar. İslâm'ın küreselleşmesine de katkı sağladılar.

Başlangıçta müşriklere karşı mücadele veren zühd hareketi, ne olmuştu da iç bünyeye yönelmiş, Kûfe'de anti sekülarist bir sûf hareketine evrilmişti? Bu hareket daha sonra niçin Basra üzerinden Horasan'a intikal etti?

"Zühd" hareketinin, "Sûfi harekete (medenî muhalefete)" dönüşmesinin arkasında bir takım zincirleme sebepler olsa gerektir. Cemel-Siffin olaylarından sonra Hz. Ali (ö. 661), Hz. Hasan (ö. 870) ve Hz. Hüseyin (ö. 680)'in birkaç yıl arayla Kûfe'de şehit edilmeleri, bunların başında gelirdi. Yezid'e (ö. 683) biat etmeyenlerin Basra ve Horasan'a doğru bir nevi göç etmek zorunda kalmaları da bir başka sebep olarak zikredilebilir.

Hatta Medine ekolünün, nebevî değerlere sahip çıkan zühd kalkışından sonra Harre katliamına (683) uğraması ve akabinde Mekke'nin aynı gadre duçar olup Kâbe-i Muazzama'nın yakılması (692), dolayısıyla Haremeyn'in derin bir sessizliğe girmesi de ayrı bir sebep sayılmalıdır. Çünkü bu katliamla birlikte ünlü tarihçi İbn Kuteybe (ö. 889)'nin aktardığına göre Medine'de sahabe kalmamıştı.

İslâm tarihinin en kanlı olaylarından biri olan Harre Vak'ası, hukukullahı riâyet etmeyerek sekülerleşen ve değerlerinden uzaklaşan bir kesimin, Medine'de işlediği ve 80 sahabinin işkencelerle şehid edildiği bir sahabe katliamıdır. Zühd hareketinin Medine'de başlayıp Kûfe, Basra ve Horasan'a uzanan ve Resulullah (sav)'ın mirasına bağlı kalmayı öğütleyen ilk tezahürüne karşı işlenmiş şen'i toplu cinayetlerden biriydi.

Yine Tarihu'l-Hulefâ'nın aktardığına göre Peygamber şehri Medine'de, 80'i sahâbi olmak üzere, yaklaşık on bin kişi katledildi. Medine üç gün boyunca katliam ve tecavüzlere uğradı. Tarihi kaynaklar, bu olaydan sonra doğan babasız çocuklara, "Harre Evladı" adını verdiler. Şehid edilen sahabe arasında en çok hadis rivayet edenlerden biri olan Ebu Said el-Hudrî (ö. 683) de vardı ve sakalları yolunarak işkencelerle şehid edilmişti.

Bütün bunlar, Yezid'e (ö. 683) biatı reddeden ve zühd/sûf hareketinin ilk nüvesini teşkil eden Medinelileri cezalandırmak için yapıldı. Ardından aynı cinayetler, zühd hareketinin Mekke'deki öncüsü Abdullah b. Zübeyir b. Avvâm (ö. 692)'a yöneldi. Kâbe (Beytullah) mancınıklarla tahrip edilip ateşe verildi. Mekke 10 yıl sonraki Haccâc b. Yusuf es-Sakafî (ö. 714) katliamını da gördü.

Esasen bu olaylar; zühd hareketi öncüsü sahabilerin (Ammar b. Yasir, Ebuzer-i Gifari, Bilâl-i Habeşî, Ali b. Ebi Talip, Abdullah b. Mes'ud, Sad b. Ebi Vakkâs, Muhammed b. Ebibekir, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ud vb.) 30 yıl önce Medine'de Hz. Osman'a adeta yalvarmalarının hayatî bir tutum olduğunun kanıtıydı.

Böylece atamalarda ehliyet, liyakat ve adalete riayet edilmemesi; yozlaşma, Allah'ın haklarını gözetmeme ve dünyevileşme gibi hususlar, başlangıçta dinin ilkelerinden küçük bir sapma gibi görülmesine karşın, bir dünya ve iktidar hırsıyla birlikte toplumu emsalsiz günahlara, küfür ve isyana sürükleyeceğini de göstermiştir.

Tarihçi İbn Sa'd (ö. 844)'ın Tabakat'ında geçtiğine göre Yezid bu olaydan sonra, sahabileri şehid eden askerleri önce ödüllendirdi sonra onları (muhtemelen konuşmasınlar ve toplumda infial olmasın diye) tek tek öldürdü.

Bu tarihten sonra Kûfe ekolünden bekkâun ve tevvâbun zümrelerinin, yaşanan katliamların acısını canlı tutan faaliyetleri ve şiddet dışı yöntemlerle, hukukullahı riayetsizlik karşısında "yün"e bürünmeleri zühd hareketinin sûf hareketine evrildiği döneme karşılık gelir.

Hasan-ı Basrî (ö. 728) ve arkadaşlarının büyük bir üzüntü içinde Basra'ya çekilmeleri; Şam, Bağdat, Mısır, Basra valilerinin uyguladığı sosyo-ekonomik ve siyasi politikalarından bağımsız düşünülmemelidir.

Ali Semerkandî'nin Bahru'l-Ulûm'unda Tevbe 119, Hud 112. ayetlerinin tefsirine göre işte bu harekette (sûf) adalet, infak, nefisle mücadele, dünyanın aldanışlarına karşı direnme⁴⁷ gibi başlıklar öne çıkmaktadır. Hareketin sosyal hedefi ise; her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmak, köleliğe son vermek, herkesi çalışıp kendi emeğinin mahsûlünü yemeğe teşvik etmek, bir kadının korkusuzca yüzlerce kilometre (San'a'dan Hadramevt'e) yol gidebildiği bir güvenli ülke meydana getirmek, zekât verecek bir yoksul kalmayacak kadar servetin adil paylaşıldığı bir sosyo-ekonomik yapı inşa etmektir.

4. SONUÇ

Hulasa İslâm toplumunda bazı kesimler, zâhid ve âbidlerin özenle üzerinde durduğu ilahi vahyin âhkâm ve ahlâkını önemsemeyerek dünyaya daha çok değer vermeye; servet, şöhret ve kudreti Allah ve Resulünden önde tutmaya başladı. Bu ise Resul-i Ekrem (sav)'in ümmetine bıraktığı "iki emanet"e (hukukullah) riâyetsizlik anlamı taşıyordu.

Hz. Ebuzer'in hukukullah ve hukukulibad ihlallerine muhalefeti Şam'da tartışmalara neden olunca Emire'l-Mü'minin Hz. Osman, onu Medine'ye çağırıp olayı soruşturmuş ve meselenin genel bir rahatsızlık olduğunu görünce Hz. Ebuzer'e sadece üslubunu sertleştirmemesini tavsiye etmişti.

⁴⁷ Semerkandî, *age*, Hüd 112, Tevbe 119, Kehf 60; Âl-i İmrân 37; C. I, s. 229a, 229b; s. 230b.

Ancak Mısır, Şam, Yemen ve Kufe'den gelen şikâyetlerin devam etmesi üzerine soruşturmanın ciddiyeti anlaşılmalı ve daha bir derinleşen hadiseler neticesinde Hz. Ebuzer'in bir müddet Rebeze'ye zorunlu ikametine karar verilmişti. Hal böyle olunca İbn Kuteybe (ö. 715), İbn Hişam (ö. 833) ve Mesûdî (ö. 956)'nin naklettiklerine göre sahabe arasında zühd önderlerinden Hz. Ebuzer-i Gifari (ö. 652) başta olmak üzere Sa'd b. Ebi Vakkâs (ö. 674), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 652) Ammâr b. Yâsir (ö. 656), Ebû Berze el-Eslemî (ö. 684) gibi çok sayıda sahabînin çalışmalarıyla başlayan bu zühd muhalefeti, Hicret evladı Muhammed b. Ebubekir (ö. 658), Abdullah b. Ömer (ö. 693), Hz. Aişe'nin yeğeni Abdullah b. Zübeyir (ö. 692), Hasan (ö. 670) ve Hüseyin b. Ali (ö. 680) tarafından devam ettirildi.

Genellikle ilimle meşgul olan sûf hareketi, hukuk ve ahlak ilkelerine riayet konusundaki vaaz ve nasihatleriyle varlığını sürdürdü. Medine'de Hicretin evladı ile gelişen Medine ekolü, valinin Yezid'e biat için ısrar etmesi üzerine, Mekke'ye doğru hareket etti. Mekke'de de durum farksızdı. Aynı biat zorlaması ile karşılaşılınca bir topluluk Hz. Hüseyin ile birlikte Kûfe'ye doğru yola koyuldu. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesinden sonra ise zühd hareketinin tabii öncüleri arasında şiddet dışı yöntemlerle yapılan bir muhalefet geleneği, farklı biçim ve uygulamalarla hep devam edegeldi. Medine ekolü böylece Kûfe ekolüne evrildi ve Kerbelâ'nın şokunu uzun süre atlattı. Bekkâûn ve Tevvâbûn zümreleri bu şaşkınlığın ve pişmanlığın göstergesiydi. Hz. Ali'nin en yakınlarından ve tabiinin ileri gelenlerinden Hasan-ı Basrî (ö. 828) artık Basra'ya yerleşti. Ömrünün sonuna kadar Şam iktidarına muhalefeti devam ettiren Hasan-ı Basrî, Haccac-ı Zâlim (ö. 714)'den de 14 yıl boyunca gizlenmek zorunda kaldı.

Hasan-ı Basrî'nin bu tutumu Basra Ekolünün temellerini atmış ve Basra'dan Horasan'a uzanıp Horasan Ekolü'ne evrilen bir süreci başlatmıştır. Serhad bölgelere (suğur) giderek oralardaki zaviyelerde (ribat, sınır karakolları) cihad ve nefis tezkiyesi ile meşgul olan zâhid ve âbidler gerek Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in torunları, gerekse Hz. Hüseyin'in ailesi ve çocukları ile buluşarak Horasan'da yaşamaya, İbrahim b. Ethem (ö. 777), Maruf-i Kerhî (ö. 815) ve Bayezid-i Bestâmî (ö. 874) gibi harekete öncülük edecek şahsiyetleri yetiştirmeye başladılar.

İslâm tarihi bir başka açıdan okunacak olursa dört râşid halife'den sonra, sûfi bir iç muhalefetin yükseldiği görülecektir. Esasen hareketin bir iktidar talebi olmadığı halde, kimi emirler bu itirazı bir başkaldırı olarak görüp tasavvuf ehline yönelik şiddet uyguladılar.

Sünnete bağlılıklarıyla aslında bir Ehl-i Sünnet çizgisini takip etmiş Ehl-i Beyt imamları da, bu zühd ve sûf hareketi içinde mütâlaa edilebilirler. Çünkü onlar, teorik ve pratik açıdan Ehl-i Sünnet hassasiyetinin sembolüdürler. Selef-i salihin devamı niteliğindeki zühd/sûf hareketi ile Ehlibeyt âlimlerinin çizgisi arasında bu bakımdan bir ayniyet göze çarpmaktadır. Bir adım daha atarak, evlad-ı Resûlün gerçek Ehl-i Sünnet'i temsil ettiği, Ehl-i Sünnet'in ise gerçek mânâda Ehl-i Beyt taraftarı olduğu ve sivil karakterli sûfi muhalefetin bu her iki geleneği/hassasiyeti günümüze taşıdığı da söylenebilir.

Filhakika sûf hareketinin muhalefeti sivil karakterlidir. Zira mutasavvıflar, pasif ve sofistike yöntemler geliştirmişlerdir. Sıcak mevsimlerde yün giymek, insanların ezberlerini ve alışkanlıklarını bozan söz ve davranışlar sergilemek, zekice ve hikmetli analogilerle muhataplarına düşüncelerini aktarmak onlarla özdeşleşen yöntemler olmuştur. Sûf hareketi, "Müslüman kanı dökülmesin" yaklaşımındayken, çoğunlukla Kûfe'li uç eğilimler, tasavvufi

mücâhedeye ek olarak daha radikal ve siyasal bir dil kullanmışlardır. Sünnî İran kentlerine alternatif Kum gibi kentler yanında zamanla Isfahan gibi sünnî şehirlerin Şifleşmesinde bu tutumun etkili olduğu söylenebilir.

Sûf hareketi tarihi bu tarz fikir ve hareketlerle dolu olduğundan nice mutasavvıf âlim ve düşünce adamı kimi sultanları rahatsız ettikleri gerekçesiyle idam veya sürgün edilmişlerdir. Hallac-ı Mansur'un ene'l-hak sözüyle küfre girdiği, bu nedenle idam edildiği yazılmışsa da asıl nedenin, Kelâmi fikirler değil sisteme yönelik sosyo-ekonomik eleştirilerinden kaynaklandığı da bu bağlamda düşünülebilir.

Sûf hareketi, toplumsal hayatta bazı zorlukları da beraberinde getirmiş, sûfî öncüler, tarihte peygamberlerden sonra en çok çile çeken insanlar olmuşlardır. Peygamberler yeni bir şeriatı vazettikleri için, tasavvuf ehli ise ezber bozdukları için tepkilere maruz kalmış, çile çekmişlerdir.

Tasavvufta sabır, tevekkül ve istikamet kavramları önemlidir. Sevgi ve letafet peygamberi Hz. İsa bile, havarilerine sabredip kılıçlarını keskin tutmalarını tenbih etmişti. Çünkü ilahi mesajların insanlığa sunumu sırasında bu mesajı engellemeye çalışanlar hep varolmuş ve engellere karşı hazırlıklı olmak daima tavsiye edilmiştir.

3T hareketlerinin içinden neşet ettiği sûf hareketi, kurtuluş için sürekli bir mücâhedeyi, nefisle mücadeleyi gerekli görerek, cihâd (mücâhede) rûhunun diri tutulmasını ister. Bu rûh hali diri tutularak, hem Müslümanlar, hem de insanlığın kazançlı çıkacağı, birey ve toplumun kıvamının bunda olduğu düşünülür. Nitekim cihad bahsi tasavvuf kitaplarında önemli bir yer tutar, hatta kimi kitapların ilk bahsini oluşturur.

Ayrıca iz'an ve insâf ölçüsü; diğer alanlarda olduğu gibi tasavvuf alanında da gerçekler ile gerçekmiş gibi olanların arasını tefrik etmeyi gerekli kılar. Bu itibarla 3T eğilimleri bağlamında zühd hareketi tarihini, meselenin bütün boyutlarıyla ve hakikatiyle ele almayan her çalışma eksik, hatalı ve bilimsellikten uzak kalacaktır.

Kaldı ki bu hareketi; İslâm tarihinin durağanlaştıran, gerileten, Müslümanları yenilgiye uğratan, pasif ve edilgen bir akım olarak göstermek, dahası tasavvufa istihrakî tezlere paralel olarak bir Hind-Aryan veya Yunan-Hıristiyan menşe' bulmaya çalışmak, tarihin ve bilimin sefaleti anlamı taşıyacaktır.

Zühd hareketinin devamı niteliğindeki Sûf hareketinin parlak simalarından Hasan-ı Basrî (ö. 728)'nin ömrünün sonuna kadar zâlimlere boyun eğmemesi, Rabi' b. Sâbih (ö. 777)'in ve Şekik-i Belhî (ö. 790)'nin şehid edilmesi, ilk tasavvuf klasiğinin yazarı er-Riâye müellifi Muhasibî (ö. 857)'nin tecrid edilip adeta ölüme mahkum edilmesi, Zünnûn-i Mısırî (ö. 860)'nin Kur'ân mahlûktur diyen iktidara karşı çıktığı gerekçesiyle hapsedilip işkence görmesi, Ebu Hüseyin en-Nûrî (ö. 908)'nin idamla yargılanıp sonra Rakka'ya sürgün edilmesi ve akabinde çöllerde, mezarlıklarda kimsesiz bir ölüme terk edilmesi, Yemenli mutasavvıf Osman el-Mekkî (ö. 910)'nin dönemin zalimleri tarafından Mekke'den sürgün edilmesi, Hallâc (ö. 922)'in idamında Ebubekir Şiblî (ö. 946)'nin kendini deliliğe vurup kurtulması ve tımarhaneye tıklması, Necmeddin-i Kübrâ (ö. 1221)'nin şehid edilmesi ve daha sayısız örnekler, sûf hareketi tarihinin edilgen değil, bilakis alın teri ve kanla resmedilmiş İslâm'ın faâl hattının günümüze taşıdığı fütüvvet, sehâvet, uhuvvet ve şehadet mesajlarını içerdiğini göstermektedir.

Son iki yüzyılın sömürü karşıtı büyük halk direnişlerinin arkasında da tasavvuf şeyh ve dervişlerinin olduğu dikkate alındığında, 3T eğilimlerine kaynaklık eden ana damar zühhd/sûf hareketi tarihinin; cihad, isâr ve şehâdetten beslendiğini ve günümüzdeki temel eğilimlerin aynı kaynaktan neşet ettiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ALİ, Cevad; *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arabi Kable'l-İslâm*, Daru's-Saki, 2001, C. 7
- ALTUNKAYA, Mustafa; *Bazı Şii Kaynaklarda Tasavvuf ve İrfân Kavramlarının Analizi*, Turkish Studies, Volume 11/5, Winter 2016.
- ASELÎ, Kamil Cemil; "Kudüs" İslam Ansiklopedisi, TDV Yayını, İstanbul 2009, C. 26.
- AŞKAR, Mustafa; *Molla Fenâri ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, Ank, Muradiye Vakfı Yay, 1993.
- BEYHAKÎ, ez-Zühdü'l-Kebir, Tah. A.A.Haydar, Kütüb Sekafiyye, Beyrut 1996
- BUHARÎ, İmam; *Sahih-i Buhari*, Çev. Mehmet Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- EBU ZEYD; *Hükmu'l-İntimâ ile'l-Firaki*, Daru İbnu'l-Cevzi, Riyad, 1413.
- el-Müsned, Nşr. Şuayb el-Arnauti, C. 4, Beyrut 1995.
- ERTUĞRUL, İsmail Fennî; *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.
- HİMMETÎ, Hümayun; *Külliyat-ı İrfân-ı İslamî, İntişarat-ı Emir Kebir*, Tahran 1369.
- İBN HANBEL, İmam Ahmed; *Kitabu'z-Zühhd*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- İBN TÜRKE, Sainüddin; *Temhidü'l-Kavâid*, Encümen-i Felsefe, Ümmülkura, Kum 1386.
- MALATÎ, Hamid Hamdî; *Zübdetü'l-İrfân fi Tedkiki'l-İtkân*, Yazma, mn., Malatya 1918.
- MUHASİBÎ, Ebu Haris b. Esed, er-Riâye li Hukûkillah, Nşr. A.Ahmet Ata, Beyrut 1985.
- MÜSLİM, İmam; *es-Sahih Muhtasarı*, Çev. Hanifi Akın, Polen Yayınları, İstanbul 2008.
- ÖLMEZOĞULLARI, Nalan; *Bölüşüm, Denge, Refah Ekonomisi*, Ezgi Kitap, İstanbul 1998.
- RADÎ, Şerif; *Nehcü'l-Belâğa*, 185.Hutbe, 21 Nisan 2017 tarihli erişim; <http://islamkutuphanesi.com/>
- RÛMÎ, Mevlânâ Celâleddin; *Divân-ı Şems*, Gazel no. 1495, <http://www.ganjoor.net/moulavi>
- SAYAR, İbrahim; *Her Şey O'ndan*, <http://www.siirfm.com/her-sey-ondan-ibrahim-sayar/>
- SEMERKANDÎ, Ali b. Yahya; *Bahru'l-Ulûm*, Süleymaniye Kütüphanesi, KAP Bölümü, No.106-109.
- ŞİRAZÎ, Hafız; *Gazeliyat*, Gazel no. 266, <http://www.ganjoor.net/hafez/ghazel>
- TABERÎ, İbn Cerir; *Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk*, Tah. M.Ebulfazl İbrahim, Daru'l-Mearif, Kahire 1964.
- TİRMİZİ, el-Camiu's-Sahih, Nşr. Ahmed M. Şakir, Kahire 1937.
- Zübdetü'l-İrfân, Vahdet-i Vücûd Risâlesi, mn., Malatya 1918.